

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ГАВРИШ НАТАЛЯ СТЕПАНІВНА

УДК 349.415:631.4(477)

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ҐРУНТІВ В УКРАЇНІ

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
Краснова Марія Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри екологічного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Кулинич Павло Федотович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького,
завідувач сектору проблем аграрного
та земельного права,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України;

доктор юридичних наук, професор
Носік Володимир Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри земельного та аграрного права
юридичного факультету,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України;

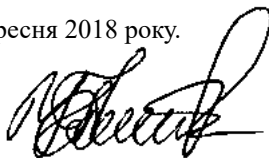
доктор юридичних наук, професор
Шульга Михайло Васильович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри земельного та аграрного права,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України.

Захист відбудеться 6 жовтня 2018 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий 5 вересня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. О. Ульянова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На засадах сталого розвитку проблема використання, відтворення і охорони природних ресурсів є однією з найнагальніших для людства. Актуальність питань ефективності правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні визначена Основними напрямками (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року (далі – Стратегія), затвердженими Законом України від 21 грудня 2010 року. Зокрема, в загальних положеннях яких зазначається, що стан земельних ресурсів України близький до критичного, а реальний стан ґрунтів у цій проблемі посідає провідне місце, оскільки 88 % продуктів харчування людство отримує в результаті їх використання. Якщо врахувати і продукцію тваринництва, яке використовує луки і пасовища, то ця цифра зростає до 98 %. Цінність ґрунту визначається не тільки їхнім винятково важливим значенням для сільського господарства, а й важливою екологічною роллю, яку вони відіграють у житті всієї біосфери Землі. Ґрунт належить до вразливих і практично невідновних природних ресурсів. Так, інтенсивне використання ґрунтів України зумовило розвиток процесів деградації. Біля третини орної території еродовано, втрачено 30 % органічної речовини, забруднено близько 20 % і підтоплено близько 12 % території, приблизно 40 % орних ґрунтів у підорному шарі переущільнено, помітно зменшуються запаси поживних речовин, негативні процеси спостерігаються на меліорованих ґрунтах.

Водночас сьогодні науково-правові питання регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів є мало розробленими в Україні, однак дуже важливими, адже ґрунт, як компонент поверхні землі, – це один з найважливіших природних об'єктів, головне природне багатство, оскільки володіє унікальною властивістю – родючістю. Розробка сучасних моделей нормативно-правового забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів, спрямованих на проведення єдиної державної політики у цій сфері, надасть можливість упровадження ефективних заходів з цих питань, сприятиме збереженню їхньої родючості, цільового використання, підвищення врожайності та якості вирощуваної сільськогосподарської продукції на них та виконанню відповідних вимог земле- та ґрунтоохоронного законодавства. Реагуючи на незадовільний стан ґрунтового покриву, правова наука проводить активний пошук підходів, форм і механізмів вирішення проблеми раціонального використання, відтворення та охорони ґрунтів нормами права, формуючи та пропонуючи законодавцю правові засоби їх вирішення.

Аналіз сучасного аграрного, земельного й екологічного законодавства України свідчить, що воно не повною мірою вирішує проблеми забезпечення належного використання, відтворення та охорони ґрунтів. Тому для України, багатой на чорноземі, життєво важливо створити зразковий рівень правового

регулювання використання, відтворення, охорони та управління ґрунтовими ресурсами, що передбачає створення, насамперед, довгострокової державної стратегії з цих питань та всебічний контроль за виконанням її положень. Дані обставини обумовлюють необхідність проведення комплексного дослідження правового режиму ґрунтів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідницької роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове забезпечення сталого розвитку земельних та екологічних відносин у південному регіоні України» на 2011–2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія еволюції аграрних, земельних та екологічних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи у межах комплексної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр., затвердженої рішенням Вченої ради (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних і конституційних основ визначення правового режиму ґрунтів, формулювання на цій основі відповідних теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення існуючого правового механізму використання, відтворення та охорони ґрунтів, які сприятимуть розвитку сучасної доктрини земельного, екологічного права та інших галузей правової науки, у законотворчості, правозастосованні, правовій освіті.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі **завдання:**

- висвітлити стан наукової розробленості питань правового режиму ґрунтів у правовій та спеціальній літературі;
- з'ясувати сутність і значимості екологічних, економічних та юридичних ознак ґрунтів для визначення їх поняття, правового режиму;
- розкрити генезу законодавства у сфері використання, відтворення та охорону ґрунтів та визначення шляхів його удосконалення;

– провести наукову систематизацію принципів правової охорони ґрунтів на основі характеристики ґрунтів земельних ділянок як об’єктів особливої охорони;

– запропонувати комплексний підхід у правовому регулюванні використання ґрунтів на засадах реалізації еколого-правових вимог у цій сфері;

– виявити особливості правової охорони ґрунтів;

– надати теоретико-правову характеристику ґрунтів як об’єкта правовідносин відтворення;

– з’ясувати специфіку суб’єктного складу правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів;

– визначити поняття, систему та організаційно-правові форми державного регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів;

– розкрити функціонально-правове забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів;

– розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правових актів у сфері використання, відтворення та охорони ґрунтів, особливо на засадах аналізу природоохоронної регламентації антропогенного навантаження на ґрунти.

Об’єктом дослідження є система правових, організаційних, економічних, соціальних та інших суспільних відносин у сфері правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні.

Предметом дослідження є правовий режим ґрунтів в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використані загальнонаукові методи пізнання та спеціальні методи юридичної науки. Так, за допомогою логіко-семантичного методу поглиблено категорії понятійного апарату таких, як «ґрунт», «правовий режим ґрунтів», «правова охорона ґрунтів», «ґрунтокористування», «використання ґрунтів», «відтворення ґрунтів», «державне регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів» тощо (п.п. 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1). Метод історичного аналізу використано при дослідженні розвитку наукової думки щодо правового режиму ґрунтів (п. 1.1). Історико-правовий метод застосовано при аналізі формування законодавства України щодо використання, відтворення та охорони ґрунтів від псування (п. 1.3). Порівняльно-правовий метод покладено в основу співвідношення законодавства України та інших держав у сфері використання, відтворення та охорони ґрунтів (п. 1.3). При аналізі взаємозв’язків загальних положень цивільного, господарського, адміністративного та кримінального права, які містяться в актах земельного та екологічного законодавства з досліджуваних питань використано діалектичний метод (п. 1.3). Системно-функціональний метод наукового пізнання допоміг дослідити особливості суб’єктного складу правовідносин використання, відтворення та охорони

ґрунтів (п. 2.4). З позиції структурно-функціонального аналізу було досліджено питання організаційно-правового та функціонально-правового забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів (п.п. 3.1, 3.2). Для аналізу та обґрунтування окремих теоретичних висновків застосовано аналітичний метод (п. 3.3), а формально-юридичний метод використано при формулюванні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства (п. 3.3). Логіко-граматичний метод покладено до основи тлумачення окремих положень законодавства, які сформульовані не чітко. При аналізі цифрових матеріалів і офіційних статистичних показників стосовно псування ґрунтів використано метод статистичного аналізу (п. 2.3). Аналітичний метод використано при обґрунтуванні окремих теоретичних висновків, зроблених у дисертації (п. 3.3).

Теоретичною основою дисертації стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців у галузі аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права, загальної теорії права і держави та галузевих правових наук: Ф. Х. Адиханова, Г. О. Аксьоненка, С.С. Алексеева, В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, О. Г. Бондаря, С. І. Бугери, Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, О. А. Вівчаренка, Т. М. Гапотченко, О. В. Гафурової, П. О. Гвоздика, А. П. Гетьмана, І. В. Гиренко, А. Й. Годованюка, В. К. Гуревського, М. А. Дейнеги, А. В. Духневича, В. М. Єрмоленка, Ю. Г. Жарикова, В. П. Жушмана, В. А. Зуєва, Н. В. Ільницької, І. І. Каракаша, Р. С. Кіріна, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, О. В. Конишевої, В. В. Костицького, І. О. Костяшкіна, С. М. Кравченко, М. І. Краснова, М. В. Краснової, О. І. Крассова, П. Ф. Кулинича, Т. В. Лісової, О. Ю. Макаренка, Н. Р. Малишевої, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошниченка, Л. О. Мельник, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Т. К. Оверковської, О. М. Пащенко, В. В. Петрова, О. Ю. Піддубного, О. О. Погрібного, П. М. Рабіновича, А. І. Ріпенка, Л. В. Ришкової, В. І. Семчика, І. О. Середи, В. Д. Сидор, А. К. Соколової, А. М. Статівки, О. В. Степської, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, В. І. Федоровича, Т. Є. Харитонової, С. В. Хомінець, С. І. Хом'яченко, М. М. Чабаненка, М. К. Черкашиної, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. О. Юрескул, В. В. Янчука, В. З. Янчука та інших, а також праці вчених-ґрунтознавців: С. А. Балюка, І. М. Гоголева, Г. В. Добровольського, В. В. Докучаєва, О. П. Канаша, І. А. Крупенікова, В. В. Медведєва, Л. Я. Новаковського, В. Ф. Петриченка, С. П. Позняка, Г. І. Швєбса, О. С. Яковлева та інших.

Емпіричну основу дослідження становлять національне законодавство, міжнародно-правові акти, рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, постанови Пленуму Верховного Суду України, Конституційного Суду України, узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ,

а також рішення місцевих судів України, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, опубліковані дані Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України».

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим в українській правовій літературі комплексним дисертаційним дослідженням актуальних теоретико-методологічних та практичних проблем правового режиму використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні.

У дисертації концептуально обґрунтовуються нові в науковому плані та важливі для практики застосування поняття, положення і висновки, які виносяться на захист.

Уперше:

– розроблено цілісну концепцію міжгалузевого (комплексного) правового інституту раціонального використання, відтворення та охорони ґрунтів, спрямовану на подальший розвиток теорії земельного, екологічного, природоресурсного та аграрного права України, яка полягає в формуванні на його засадах нових і вдосконалення існуючих підходів до поняття ґрунтів як особливого об'єкта правовідносин, вироблення нових правових понять і категорій, яка передбачає аналіз чинного вітчизняного законодавства в галузі використання, охорони земель, збереження і відтворення родючості ґрунтів, виявлення існуючих прогалин та розробку відповідних проектів нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення регулювання відповідних суспільних відносин, посилення практичної реалізації передбачених законом необхідних правових засобів у цій галузі, особливо контролю за їхньою якістю та безпекою;

– аргументовано, що правове регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів відображає правові форми взаємодії Суспільства і Природи по відношенню до ґрунтів як до об'єктів права власності та права користування, об'єктів державного регулювання і управління, об'єктів особливої охорони та захисту;

– аргументовано, що: а) *використання ґрунтів* здійснюється шляхом користування їх природними властивостями не лише при експлуатації земель сільськогосподарського призначення, а й в галузі ведення лісового господарства, при забезпеченні режиму земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, при експлуатації земель курортного, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення; б) *відтворення ґрунтів* забезпечується системою заходів, спрямованих на відновлення їх якісних та безпекових характеристик шляхом здійснення рекультиватії, меліорації, дезактивації та інших способів їх відновлення; в) *охорона ґрунтів* забезпечується здійсненням системи державно-правових, організаційних, технологічних, економічних та інших заходів, спрямованих

на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля шляхом консервації, зняття та складування родючого шару ґрунтового покриву у випадках, визначених законодавством, попередження їх псування, забруднення, засмічення та усунення правопорушень у цій сфері;

– сформульовано юридичне поняття «ґрунт» як важливий природно-історичний органо-мінеральний компонент будь-якої категорії земель, що є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості, який із огляду на це виступає об'єктом права власності та користування, об'єктом державного регулювання, охорони і захисту;

– запропоновано авторське визначення правового режиму ґрунтів та його наукову класифікацію: залежно від предмета правового регулювання; за юридичною природою; за змістом; за суб'єктами; за функціями; за рівнем нормативно-правових актів; за сферами використання (за цільовим призначенням); за способами регулювання;

– запропоновано виділити і законодавчо закріпити ґрунт як самостійний об'єкт екологічних та інших правовідносин за такими його характеристиками: еколого-географічні – природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори; еколого-соціальні – є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, є основою життя та розвитку людства; еколого-економічні – наділені якісною природною властивістю – родючістю, що дозволяє розглядати їх як основний і незамінний засіб виробництва сільськогосподарської та іншої продукції;

– обґрунтовано необхідність для забезпечення більш ефективної охорони ґрунтів закріпити у ст. 1 Земельного кодексу України, терміни «родючість», який має екологічну спрямованість, позначає якісні їх характеристики, властивість, якій притаманні природні або набуті показники, та «продуктивність», який має економічний характер, ним позначається характер земель, що виражається кількістю вирощеної продукції;

– запропоновано наукову систему правових принципів раціонального використання, відтворення та охорони ґрунтів, зокрема: цілісності ґрунтового покриву; невіддільності ґрунтового покриву від земельних ділянок будь-яких категорій земель; єдності сільськогосподарської і консерваційної охорони ґрунтів; пріоритету використання ґрунтової маси для відновлення та поліпшення родючості земель, в першу чергу – земель сільськогосподарського призначення; забезпечення збереження та відновлення екологічних і сільськогосподарських властивостей ґрунтів; обов'язковості вжиття заходів запобігання деградації і засобів відновлення деградованих ґрунтів, запобігання шкідливого впливу порушених ґрунтів на компоненти довкілля;

– аргументовано, що в системі національного законодавства формуються засади правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів як комплексного правового інституту;

– запропоновано поняття «особливо цінні ґрунти» – це ґрунти з унікальними властивостями, щодо яких установлено особливий режим правової охорони, наділені високою природною і потенційною родючістю і є незамінними при забезпеченні продовольчої, екологічної, енергетичної і соціальної безпеки держави;

– сформульовано пропозиції щодо застосування ґрунтозахисної системи особливо охоронних та цінних ґрунтових об'єктів у біосферних заповідниках, заказниках, а також про створення Червоної книги ґрунтів України;

– запропоновано до ст. 1 «Основні поняття і терміни та їх визначення» проекту Закону України «Про ґрунти та їх родючість» включити поняття «інвестиційна привабливість ґрунтів», а ст. 42 «Фінансування заходів з охорони, захисту, збереження та відтворення родючості ґрунтів» проекту Закону України «Про ґрунти та їх родючість» доповнити колом суб'єктів із фінансування заходів із охорони, захисту, збереження та відтворення родючості ґрунтів, включивши: «вітчизняних та зарубіжних інвесторів».

Удосконалено:

– положення про те, що питання правової охорони ґрунтів регулюються не лише законодавчими актами земельного та екологічного спрямування, а й актами законодавства іншої галузевої належності. Взаємозв'язок різних сфер правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів є фрагментарним, тому вирішення їхніх основних еколого-правових проблем може забезпечити майбутній Екологічний кодекс України;

– наукові підходи про удосконалення правового режиму використання, відтворення і охорони земельних ділянок, за якого забезпечувалося б зберігання ґрунту для його використання за основним цільовим призначенням, оскільки в сучасних умовах ґрунт зі стану «природної складової» земельної ділянки набуває особливого значення, стає об'єктом еколого-правової охорони та захисту, що й зумовлює особливе до нього ставлення;

– запропоновано, з метою визнання ґрунтів самостійним об'єктом правовідносин, для забезпечення належної їх охорони, використання і відтворення, прийняти Закон України «Про ґрунти та їх родючість», у якому закріпити визначення «ґрунтовий фонд України», який визнати надбанням Українського народу, а також внести відповідні зміни до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель»;

– наукові підходи до розширення системи правових принципів охорони ґрунтів, які визначають їх як самостійний природний об'єкт та пріоритети щодо забезпечення їх збереження;

– положення про заходи відтворення родючості ґрунтів, що дозволить доповнити земельне законодавство дефініціями відповідних понять і категорій, які сприятимуть правовому забезпеченню охорони, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, а саме зазначити, що термін «охорона земель» є родовим щодо термінів «відновлення земель», «відтворення земель», а також термінів «збереження земель» та «поліпшення земель» та включити їх у визначення поняття земельних відносин ст. 2 Земельного кодексу України. Закон України «Про охорону земель» доповнити категоріями «просте відтворення родючості ґрунту» та «розширене відтворення родючості ґрунту»;

– підходи до вирішення питання неврахування у Земельному кодексі України та інших законодавчих актах специфіки раціонального використання й охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність розроблення та доповнення Закону України «Про охорону земель» розділом «Заходи охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії»;

– розуміння змісту програмних і концептуальних державних документів, які визначають ґрунти за їх функціональним призначенням не лише як засіб аграрного виробництва, а і як природний компонент (ресурс).

Набули подальшого розвитку:

– науково-правові підходи до понять ґрунту, стану ґрунтів і ґрунтового покриття України, які необхідно розглядати як методологічну основу формування державної політики у цій галузі та розвитку правових засад їх раціонального використання, відтворення та охорони;

– обґрунтування виокремлення самостійними об'єктами правової охорони не лише території (площі) сільськогосподарських угідь і природних комплексних об'єктів, а й таких об'єктів як: а) ґрунти; б) окремі види сільськогосподарських угідь; в) полезахисні лісосмуги і лісонасадження; г) агроландшафти; ґ) землі органічного землеробства;

– обґрунтування пропозицій про кардинальні зміни у діяльності держави щодо сфери охорони і використання ґрунтового фонду шляхом створення Державної служби охорони ґрунтів, діяльність якої буде спрямовуватися і координуватися Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, і яка на засадах принципу публічно-приватного партнерства сприятиме реалізації ґрунтоохоронних заходів;

– положення про уточнення переліку особливо цінних ґрунтів, визначених у пункті 1 ст. 150 Земельного кодексу України, позаяк індексація особливо цінних земель є невдалою, оскільки до них віднесено нееродовані несолонцюваті чорноземи на лесових породах, а відтак, до особливо цінних ґрунтів потрапляють і неглибокі, і слабогумусовані відміни чорноземів, які не є високо родючими ґрунтами;

– розуміння суті реформування правової політики України у сфері охорони, використання сільськогосподарських земель і ґрунтів, яка має

проводитися з метою переведення на засади практичної реалізації Концепції охорони ґрунтів та підвищення їх родючості;

– пропозиції про посилення системи заходів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону та використання земель і ґрунтів, особливо за їх забруднення або псування, в тому числі шляхом: 1) доповнення санкцій щодо земельних правопорушень попередженням осіб, які вперше їх вчинили і заподіяли незначну шкоду; 2) розширення складів правопорушень та посилення санкцій за здійснення, зокрема: нецільового використання засобів, передбачених на цілі збереження родючості ґрунтів і їхнє відтворення; порушення визначених технологій і режимів використання ґрунтів; порушення технологій і режимів зрошення ґрунтів, що спричиняє деградацію і руйнування ґрунтів; недотримання державних стандартів і невиконання у визначеному порядку нормативно-правових актів у галузі раціонального використання, відтворення і охорони ґрунтів; ненадання своєчасної повної та достовірної інформації про стан і використання ґрунтів; забруднення ґрунтів патогенною мікрофлорою; псування ґрунтового покриву при торфорозробках; руйнування ґрунтів унаслідок військової діяльності; 3) запровадження порядку обчислення розміру шкоди, завданої порушенням природоохоронного законодавства стосовно ґрунтів за допомогою відповідних методик;

– положення про систему мотивацій і стимулів економічного та організаційно-правового характеру, які сприятимуть введенню окремих земельних ділянок у вільний господарський обіг та дозволять залучати економічно спроможних власників-товаровиробників до здійснення заходів із відтворення та охорони ґрунтів, спрямування інвестицій у новітні технології та екологічно безпечні засоби обробітку і використання ґрунтів.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

– науково-дослідній роботі – як основа для подальшого науково-теоретичного обґрунтування правового режиму ґрунтів;

– правотворчості – при розробці нових нормативно-правових актів і вдосконаленні відповідного чинного земельного, екологічного, аграрного та природоресурсного законодавства України (Земельного кодексу України, законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель»). Результати дисертаційного дослідження впроваджено у діяльність Національного наукового центру «Інституту ґрунтознавства і агрохімії імені О. Н. Соколовського» при розробці проекту Закону України «Про ґрунти та їх родючість», а саме: загальні положення (ст. 1), основні принципи державної політики у сфері охорони ґрунтів та їх родючості (ст. 3), ґрунти та їх правовий режим (ст. 4), правова охорона ґрунтів та їх родючості (ст. 6), державний

контроль у галузі охорони ґрунтів та збереженні їхньої родючості, запобігання нанесення шкоди ґрунтам (ст. 41), відповідальність за порушення вимог цього закону (ст. 44) (Довідка Національного наукового центра «Інституту ґрунтознавства і агрохімії імені О. Н. Соколовського» від 26.06.2018 р.);

– правозастосовній діяльності – матеріали дисертації можуть використовуватися судами, органами державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення єдності розуміння і правильного застосування норм, які регулюють відносини у сфері використання, відтворення та охорони ґрунтів;

– навчальному процесі – при викладенні навчальних дисциплін «Земельне право України», «Екологічне право України», «Аграрне право України», факультативного курсу «Природоресурсне право України» та спецкурсів «Набуття, реалізація прав на землю в Україні», «Правове регулювання управління земельним фондом в Україні», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін. Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 30.05.2018 р.) та у навчальному процесі Одеського державного аграрного університету при викладанні дисциплін «Земельне право», «Інституційне забезпечення кадастру нерухомості», «Державний земельний кадастр», «Оцінка та ринок землі та нерухомості» для студентів інженерно-економічного факультету (Акт впровадження Одеського державного аграрного університету впровадження від 29.08.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський підхід до теоретико-правових та практичних проблем використання, відтворення та охорони ґрунтів. Основні теоретичні положення та практичні висновки, які складають наукову новизну, обґрунтовані дисертантом самостійно на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання й аналізу більше 540 відповідних наукових і нормативно-правових джерел. Внесок здобувача до наукових праць із суміжних тематик, опублікованих у співавторстві, полягає в аналізі історичних передумов формування інституту відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, в обґрунтуванні теоретико-правових питань щодо особливо цінних земель як об'єкта правової охорони, в розкритті організаційно-правових проблем розвитку сільськогосподарських кооперативів, де проведено аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів, сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного законодавства.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки і практичні рекомендації, які містяться у дисертаційному дослідженні, доповідалися й

обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія». Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких міжнародних і вітчизняних наукових і науково-практичних конференціях: Друга міжнародна наукова конференція «Гірські ґрунти – генеза, властивості, загрози» (2005 р., м. Краків); Науково-практична конференція «Проблеми забезпечення законності у сфері земельних та аграрних правовідносин» (19-20 травня 2006 р., м. Львів); Міжнародна наукова конференція «Ґрунт в просторі і часі» (3-7 вересня 2007 р., м. Варшава); Міжнародна науково-практична конференція «Экономическое нормирование, сертификация и паспортизация почв как научная основа рационального землепользования» (30 вересня – 1 жовтня 2010 р., м. Москва); Міжнародна наукова конференція професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (21-22 травня 2010 р., м. Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Плодородие почв и эффективное применение удобрений» (5-8 липня 2011 р., м. Мінськ); II Міжнародна науково-практична конференція «Стан природних ресурсів, перспективи їх збереження та відновлення» (11-13 жовтня 2012 р., м. Трускавець); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена ювілею академіка С. В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (16-17 травня 2014 р., м. Одеса); Круглий стіл «Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі» (13 червня 2014 р., м. Харків); Міжнародна науково-практична конференція «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (15-16 травня 2015 р., м. Одеса); Міжнародний науковий семінар «Ґрунти і сучасність» (11-13 вересня 2015 р., м. Львів-Ворохта); Міжнародна науково-практична конференція «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (20 травня 2016 р., м. Одеса); Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (9-10 вересня 2016 р., м. Одеса); Круглий стіл «Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку» (27 травня 2016 р., м. Київ); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання реформування правової системи» (24-25 червня 2016 р., м. Луцьк); Міжнародна науково-практична конференція «Еволюція правового регулювання земельних, аграрних та економічних відносин» (18 листопада 2016 р., м. Львів); Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (19 травня 2017 р., м. Одеса); Всеукраїнська науково-практична конференція «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України» (26 травня 2017 р., м. Київ); Міжнародний Конгрес «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції,

присвяченому 20-річчю національного університету «Одеська юридична академія» (2-4 червня 2017 р., м. Одеса); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання реформування правової системи» (16-17 червня 2017 р., м. Луцьк); Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Реалізація норм екологічного, земельного та екологічного права в умовах реформування правової системи України» (8-10 вересня 2017 р., м. Івано-Франківськ).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 2 одноособових монографіях «Правова охорона ґрунтів в Україні» та «Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти», в 13 навчально-методичних та практичних посібниках, 3 підручниках, 30 наукових статтях, з яких 20 статей опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 4 статті – у зарубіжних виданнях, 6 статей – у наукових виданнях, а також у 20 тезах доповідей.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що включають у себе 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 466 сторінок, у т. ч. 365 сторінок основного тексту. Список використаних джерел розташований на 55 сторінках і вміщує 549 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, стан її наукової розробленості; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет та теоретико-методологічну базу дослідження. Сформульовано положення, що містять наукову новизну, розкрито теоретичне та практичне значення одержаних результатів, обґрунтовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, наведено дані щодо апробації результатів дослідження, окреслено структуру дисертації.

Розділ перший «Науково-методологічні основи правового режиму ґрунтів» складається з чотирьох підрозділів і висновків до першого розділу, що присвячені дослідженню правового режиму ґрунтів у науковій літературі, визначенню ґрунтів як об'єкта правового регулювання використання, відтворення та охорони, розвитку ґрунтоохоронного законодавства, виокремленню принципів використання, відтворення та охорони ґрунтів.

У **підрозділі 1.1. «Питання правового режиму ґрунтів у науковій літературі»** досліджується генеза природничо-наукових підходів до поняття

«грунт», «стан ґрунтів» і «ґрунтовий покрив» у спеціальній літературі, які в цілому враховуються юридичними науками та які слід розглядати як методологічну основу розвитку державної політики у цій галузі та формування правових засад охорони, їх раціонального використання та відтворення. Без вирішення проблеми охорони ґрунтів у правовому полі всі наукові розробки та організаційні витрати на їхню реалізацію будуть безрезультатними.

На підставі діяльності і поведінки суб'єктів правовідносин, пов'язаних з ґрунтами, зроблено висновок, що ґрунт є самостійним об'єктом правового регулювання, оскільки виступає самостійним об'єктом привласнення, експлуатації та охорони. Тому запропоновано встановити такий правовий режим використання земельних ділянок, за якого забезпечувалося б зберігання ґрунту для його використання за основним природним призначенням. Звернено увагу, що визначення понять «правовий режим земель», «правовий режим земель сільськогосподарського призначення», «правовий режим ґрунтів» тощо на законодавчому рівні також відсутні. Спільне в правовому режимі землі як території і в правовому режимі ґрунтів є те, що ґрунти є приналежністю будь-якої частини земельного фонду.

Запропоновано авторське визначення правового режиму ґрунтів як встановленого правовими нормами можливого та необхідного порядку належної поведінки землевласників і землекористувачів, в тому числі орендарів, користувачів надр, органів державної влади та місцевого самоврядування по відношенню до ґрунтів як до самостійного природного об'єкту і ресурсу, як до об'єкта права власності Українського народу, як до основного засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві, як до об'єкта державного регулювання і управління, як до об'єкта еколого-правової охорони і захисту, шляхом забезпечення здійснення системи заходів з їх раціонального використання, відтворення та охорони, включаючи застосування заходів юридичної відповідальності.

У *підрозділі 1.2. «ґрунти як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони»* пропонується виділення ґрунту, як самостійного об'єкта екологічних, земельних, аграрних та природоресурсних правовідносин з його якісною властивістю родючістю і як основного й незамінного засобу виробництва сільськогосподарської продукції. Встановлено, що на значимість поняття ґрунту як об'єкта правовідносин впливає те, що це правова категорія, яка визначена законодавством як така, що має відношення до землі як до основної національної цінності, багатства, права власності Українського народу, природного компонента та природного ресурсу. Аналогічно до юридичних ознак земель можна застосувати й юридичні ознаки ґрунтів: ґрунти – це природний компонент навколишнього природного середовища, зокрема землі; є об'єктом права власності Українського народу; є об'єктом використання, відтворення та особливої охорони і захисту; є

об'єктом управління, оскільки дані по них включаються до Державного земельного кадастру; є об'єктом правовідносин юридичної відповідальності за порушення їх режиму.

Доведено, що існує відмінність між ґрунтом як конкретним природним тілом та ґрунтом, визначеним певною межею правового режиму використання та охорони. З огляду на це, ґрунт може зі стану «природної складової земельної ділянки» ставати об'єктом екологічних правовідносин, що сприятиме його збереженню. У жодному з існуючих нормативно-правових актів ґрунти не визначено самостійним об'єктом правовідносин, тому очевидно, що для забезпечення належної їх охорони і впорядкування ґрунтоохоронних відносин необхідно прийняти Закон України «Про ґрунти та їх родючість». Цим офіційно буде визнано факт визнання ґрунтового фонду України винятковою цінністю.

Зроблено висновок про те, що за основу юридичного поняття «ґрунт» необхідно взяти його наукознавче визначення, а для удосконалення механізму правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів доцільно на законодавчому рівні передбачити усі необхідні елементи їх правового режиму.

Обґрунтовано доповнити ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» «Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища» ґрунтами, а рідкісні ґрунти або ґрунти, які перебувають під загрозою зникнення визнати такими, що підлягають особливій охороні.

Доведено, що в механізмі попередження зниження якості і безпечності ґрунтів доцільно враховувати не лише поняття «псування земель», а й поняття «знищення родючого шару ґрунту». Наведено авторське визначення поняття «псування землі (в т. ч. ґрунтів)» – це правопорушення, протиправний вчинок (дія чи бездіяльність), який призводить до зміни земної поверхні на певній ділянці чи сукупності ділянок, що виявлені постійно чи тимчасово, повністю або частково непридатними для використання за цільовим призначенням і дозволеним використанням. Охарактеризовано такі види псування: пошкодження і руйнування поверхневого родючого шару землі (в т. ч. ґрунту), забруднення, виснаження, засмічення, засолення, підтоплення, затоплення, захаращення земель (в т. ч. ґрунтів).

Визначено, що ознаками ґрунтів є: родючість; невичерпність; самостійне природно-історичне тіло; самостійний об'єкт правових відносин, зокрема охоронних, що визначено ст. 168 ЗК України; виконують екологічні функції; невідновність; переміщеність; має свій простір, який зайнятий тільки ним і має свій час розвитку; немає генетичного коду. Біокосність ґрунту не його недолік, а велика позитивна якість, в тому числі як основного засобу виробництва у сільському господарстві; характеризується високою рухомістю, просторовою

непостійністю своїх компонентів, є каркасне біокосне тіло, що визначає його стійкість і використання в землеробстві та має постійні зв'язки і взаємозв'язки з іншими системами природи.

Доведено, що на значимість категорії «грунти» впливають значення термінів «родючість» та «продуктивність», які запропоновано закріпити у ст. 1 Земельного кодексу України поряд з дефініціями інших основних категорій і понять.

Запропоновано визначення поняття «грунтові ресурси» – це такі компоненти, властивості і функції природних та антропогенно перетворених, а також штучних ґрунтів, які використовуються чи можуть бути використані для здійснення сільськогосподарської й іншої діяльності людини, сприяють сталому розвитку суспільства за умови підвищення якості життя та мають відповідну споживчу цінність. У проекті Закону України «Про ґрунти та їх родючість» запропоновано визначити відмінність земельних відносин, які виникають при використанні ґрунтових ресурсів, від земельних відносин, які складаються щодо земельних ділянок як об'єктів нерухомості, а також поняття ґрунтів, ґрунтових ресурсів, встановити основні напрямки державної ґрунтової політики, визначити компетенцію органів державної влади і місцевого самоврядування з питань використання та охорони ґрунтових ресурсів у складі земель різних категорій, визначити стимули землекористувачів до покращення якісного складу ґрунтів і земель.

У *підрозділі 1.3. «Нормативно-правові засади використання, відтворення та охорони ґрунтів»* застосовується системний підхід до розгляду питань формування нормативно-правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів шляхом характеристики його генези в Україні та аналізу відповідних правових норм.

Встановлено, що суспільна значимість ґрунту як специфічного природного та господарського об'єкта не одержали конституційного визнання. Очевидно, що конституційне значення «землі» – це не лише земна поверхня в межах території України, а передусім поверхня з родючим ґрунтом, здатна до виконання біопродукційних та інших локальних і глобальних екологічних функцій, спроможних гарантувати, окрім одержання продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, також і передбачене ст. 50 Конституції України право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Тому логічно вважати, що об'єктами, які становлять власність Українського народу, згідно із ст. 13 Конституції України, є ґрунти, доповнення про які сприятиме ощадливому ставленню до них і господарському підходу до їхнього раціонального використання, а також розвитку законодавства про охорону ґрунтів, законодавства про рекультивацию земель, порушених будівельними, гірничими та іншими роботами.

Проаналізовано питання правового забезпечення використання, відтворення і охорони ґрунтів, які регулюються як спеціальними законодавчими актами, так і актами законодавства іншої галузевої належності. Оскільки в чинному законодавстві взаємозв'язок різних сфер регулювання використання та охорони ґрунтів є фрагментарним, то процес вирішення еколого-правових проблем у цій галузі має забезпечити майбутній Екологічний кодекс України особливими спеціальними вимогами щодо охорони ґрунтів від псування, забруднення і деградації, збереження та відновлення родючого шару земельних ділянок.

Встановлено, що специфіка застосування юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання, відтворення та охорони ґрунтів полягає у комплексному характері самого правового міжгалузевого інституту, що об'єднує в собі правові норми земельного, аграрного, екологічного і природоресурсного права України.

З'ясовано, що в Україні відсутня державна база даних про ґрунти, їхній стан, що унеможливує опрацювання обґрунтованих оцінок і прогнозів, регулювання і впровадження запобіжних ґрунтоохоронних заходів, їхнє інвестування. Важливими у галузі законодавчого забезпечення раціонального використання, відтворення та охорони ґрунтів є подальші розробки інших законодавчих актів і виконавчих механізмів, без запровадження яких неможливо оптимізувати державну систему управління родючістю ґрунтів.

Дослідження законодавчих засад правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні дозволило виявити, що в сучасних умовах формується система правових норм, які: 1) закріплюють терміни «ґрунти, ґрунт» як правові категорії, та визначають можливі і необхідні форми і способи їх використання, відтворення та охорони; 2) визначають систему державних органів, покликаних забезпечити правовий режим ґрунтів, їх повноваження; 3) окреслюють повноваження органів місцевого самоврядування з цих питань; 4) закріплюють права і обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян у цій сфері; 5) визначають систему економічних та еколого-правових засобів їх охорони, раціонального використання і відтворення; 6) окреслюють засоби юридичної відповідальності за порушення їх режиму. Наявність такої системи правових норм дозволяє припустити про формування в системі земельного та екологічного права міжгалузевого (комплексного) інституту – правове регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів.

Доведено, що існуючу систему правових норм, яка містяться в чинному законодавстві України та яка спрямована на регулювання правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів доцільно кодифікувати у формі Закону України «Про ґрунти та їх родючість». У цьому законі пропонується визначення ґрунту об'єктом охорони навколишнього природного середовища

та самостійним об'єктом правового регулювання, зважаючи на його виняткову значимість для життя людства і обмежений потенціал стійкості в умовах інтенсивного використання, з метою його збереження для майбутніх поколінь.

У *підрозділі 1.4. «Принципи використання, відтворення та охорони ґрунтів»* розглянуто законодавчо визначені принципи земельного права, на яких формуються й принципи використання, відтворення та охорони ґрунтів. Відзначається, що на сьогодні відсутнє нормативно-правове закріплення таких принципів, як поєднання публічних і приватних інтересів у землекористуванні, пріоритетність правового режиму земель сільськогосподарського призначення, посилена охорона ґрунтів.

Проаналізовані наукові підходи представників природничих і аграрних наук до принципів охорони ґрунтів, що має враховуватись фахівцями в галузі права, які повинні надати таким принципам форму правових норм та що стане вихідним положенням для формування ґрунтоохоронної політики держави і розвитку законодавства з охорони ґрунтів.

Доведена доцільність закріплення у законопроекті «Про ґрунти та їх родючість» системи основоположних начал використання, відтворення та охорони ґрунтів, зокрема, принципи: цілісності ґрунтового покриву, який відображав би зміст правових норм, спрямованих на протидію руйнуванню ґрунтового покриву земельних ділянок; невіддільності ґрунтового покриву від земельних ділянок сільськогосподарського призначення, оскільки це є умовою їхнього функціонування як основного засобу аграрного виробництва; єдності сільськогосподарської і консерваційної охорони ґрунтів, суть якого полягає в тому, що консерваційна (несільськогосподарська) охорона ґрунтів є важливою умовою поліпшення ефективності агротехнічної охорони; пріоритету використання ґрунтової маси для відновлення та поліпшення родючості земель сільськогосподарського призначення; збереження та відновлення екологічних і сільськогосподарських властивостей ґрунтів, які впливають на рівень родючості та біорізноманіття.

Розділ 2. «Особливості правового режиму ґрунтів» складається з преамбули, чотирьох підрозділів і висновків до другого розділу, де надається характеристика реалізації правових форм суспільних відносин по відношенню до ґрунтів як до об'єктів права використання, відтворення та правової охорони у межах їхнього правового режиму.

У *підрозділі 2.1. «ґрунти як об'єкти відносин права використання»* доведено, що юридична наука у вирішенні проблеми раціонального використання земель та охорони ґрунтів повинна прагнути до створення теоретичної основи для розроблення конкретних правових норм, які забезпечуватимуть більш раціональне використання передусім сільськогосподарських земель. В основі вирішення цієї проблеми має бути сучасна наукова концепція правового

регулювання усієї сфери земельних відносин, визначеної Конституцією України, ЗК України, іншими законодавчими актами.

Сучасність такої концепції має враховувати, що якщо під раціональним використанням земель розуміють забезпечення ефективного використання земель з дотриманням публічних суспільних інтересів, з урахуванням екологічних зв'язків у навколишньому природному середовищі і в поєднанні з охороною земель як основою життя і діяльності людини, то раціональне використання ґрунтів вимагає, щоб діяльність на всіх рівнях (уряду і у тих випадках, коли це можливо, інших органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб) базувалася на принципах сталого ґрунтокористування в контексті сталого розвитку і сприяла побудові світу, в якому відсутня деградація ґрунтів.

З'ясовано, що у Земельному кодексі України та інших законодавчих актах не враховано специфіки раціонального використання й охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії, на підставі чого доведено доцільність розроблення та внесення доповнень до Закону України «Про охорону земель», зокрема розділом «Про заходи охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії».

Встановлено, що під правом використання ґрунтів доцільно розуміти врегульовану законодавством діяльність землевласників та землекористувачів, спрямовану на користування їх природними властивостями, і не лише при використанні земель сільськогосподарського призначення, а й в галузі ведення лісового господарства, при забезпеченні режиму земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, при експлуатації земель курортного, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення.

У *підрозділі 2.2. «Особливості правової охорони ґрунтів»* правову охорону ґрунтів запропоновано визначати як систему правових, організаційно-технічних, економічних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушеного їх стану, відтворення, поліпшення і збереження як важливого компонента навколишнього природного середовища, а також природного ресурсу, який використовують у сільському і лісовому господарстві як основний засіб виробництва.

Зроблено висновок про доцільність виокремлення самостійними об'єктами правової охорони не лише територію (площу) сільськогосподарських угідь і їх природних об'єктів, а й таких об'єктів як: а) ґрунти; б) окремі види сільськогосподарських угідь; в) полезахисні лісосмуги і лісонасадження; г) агроландшафти; ґ) землі органічного землеробства.

Встановлено, що ЗК України не дає визначення поняття «ґрунти» і повної та чіткої системи їх охорони. Відтак нечітке розмежування понять «землі» і «ґрунти» у правовому контексті зумовило включення до переліку особливо цінних земель, у залежності від типів ґрунтів, землі різного призначення. Адже на територіях земель природно-заповідного та іншого природоохоронного,

історико-культурного призначення можуть переважати ґрунти, які не входять до переліку особливо цінних. Тому перелік особливо цінних ґрунтів у пункті 1 ст. 150 ЗК України, які індексують особливо цінні землі, визнано невдалим, оскільки до особливо цінних земель зачислено не еродовані не солонцюваті чорноземи на лесових породах. Однак, у такому випадку, до особливо цінних ґрунтів попадають і неглибокі, і слабогумусовані відміни чорноземів, які не є високо родючими ґрунтами.

Проведено аналіз наукових позицій щодо тлумачення поняття «особливо цінні ґрунти», який засвідчив про різні методологічні підходи до визначення особливо цінних ґрунтів. Пропонується виділяти: особливо цінні ґрунти за продуктивністю, яку оцінюють за величиною балу бонітету; ґрунти системи природних територій особливої охорони (ґрунтові еталони і ґрунтові пам'ятки природи, а також цінні за продуктивністю ґрунти сільськогосподарських угідь, які входять до цієї системи); ґрунти, вилучені з екосистеми для несільськогосподарських потреб. Установлено, що особливо цінні ґрунти – це ґрунти з унікальними властивостями, які характеризуються особливим режимом правової охорони, їм належить особливо важлива роль в продовольчій, екологічній, енергетичній і соціальній безпеці держави, вони наділені високою природною і потенційною родючістю. Одним із засобів правової охорони ґрунтів може стати створення Червоної книги ґрунтів. Червона книга ґрунтів повинна містити всі рідкісні різновиди ґрунтів, для яких існує загроза руйнування і деградації під впливом господарської діяльності чи природної стихії.

У *підрозділі 2.3. «ґрунти як об'єкти правовідносин відтворення»* зазначено, що важливим напрямом охорони земель є їх відтворення, яке полягає у проведенні заходів з метою відновлення втрачених у процесі їх використання та антропогенного впливу корисних властивостей землі як засобу сільськогосподарського виробництва та компонента довкілля – рекультивація земель, меліорація земель, консервація земель, переліг. Оскільки термін «охорона земель» є родовим по відношенню до термінів «відновлення земель», «відтворення земель», а також термінів «збереження земель» та «поліпшення земель», то їх слід включати у зміст поняття земельних відносин.

Доведено, що відтворення властивостей ґрунтів і їхніх екологічних функцій не можна розглядати у відриві від відтворення їх родючості, адже екологічні функції ґрунтів мають не менше значення, ніж родючість. З цією метою доцільно у пропонованій першій статті ЗК України закріпити дефініції основних категорій і понять, які будуть стосуватись правового забезпечення охорони і підвищення родючості ґрунтів. Зокрема, поняття «відтворення ґрунтів» можна визначати як систему заходів, спрямованих на відновлення їх якісних та безпекових характеристик шляхом здійснення рекультивації, меліорації, дезактивації та інших способів їх відновлення.

Встановлено, що удосконалення методології проведення розрахункового аналізу при визначенні галузі оптимального подальшого використання рекультивованих ґрунтів, розроблення нормативно-правових актів із цих питань дозволить створити належні умови для запобігання деградації схильних до цього відновлених ґрунтів і сформувати прийнятну агроєкосистему.

Доведено, що правовий режим ґрунтів повинен бути спрямований на встановлення правовими нормами можливого та необхідного порядку належної поведінки дотримання землевласниками і землекористувачами науково обґрунтованих технологічних регламентів, високої культури поведінки в їхній діяльності щодо своєчасного запобігання та/або усунення явищ деградації ґрунтів і можливих еколого-економічних ризиків, пов'язаних з неправомірним, екологічно небезпечним землекористуванням. Першочергові завдання для всіх власників землі та землекористувачів – це забезпечення сталого ґрунтокористування і оздоровлення або відновлення ґрунтів, які зазнали деградації. Обов'язок землевласників і землекористувачів – це вчасно передбачати й усунути можливий розвиток деградації і спрямовувати ґрунтотворний процес у бік градаційного розвитку.

Запропоновано у проекті Закону України «Про ґрунти та їх родючість» до ст. 1 «Основні поняття і терміни та їх визначення» включити поняття «інвестиційна привабливість ґрунтів» – це сукупність природних і виробничих характеристик ґрунтів, які сприяють залученню інвестицій в агропромислове виробництво, у лісівництво, в природно-заповідну, курортну, рекреаційну галузь розвитку території. А ст. 42 «Фінансування заходів з охорони, захисту, збереження та відтворення родючості ґрунтів» цього ж проекту запропоновано доповнити колом суб'єктів із фінансування заходів з охорони, захисту, збереження та відтворення родючості ґрунтів, а саме: «вітчизняних та зарубіжних інвесторів».

У підрозділі 2.4. «Особливості суб'єктного складу правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів» зазначено, що основними суб'єктами правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів слід визнати землевласників і землекористувачів, в тому числі орендарів, користувачів надр, включаючи органи державної влади та місцевого самоврядування, на яких лежать законодавчо визначені повноваження у цій сфері.

Запропоновано виробників сільськогосподарської продукції, які є суб'єктами права на сільськогосподарські земельні ділянки, поділяти на: спеціалізовані сільськогосподарські і загальні (неспеціалізовані для проведення сільськогосподарської діяльності). З метою уточнення та уніфікації правового статусу сільськогосподарських юридичних осіб запропоновано розробити і прийняти Закон України «Про сільськогосподарське підприємство і товариство», який би дав змогу чітко розмежувати власне сільськогосподарські

підприємства і багатогалузеві юридичні особи, одним із видів діяльності яких є заняття сільським господарством. З метою посилення правового механізму використання, відтворення та охорони ґрунтів доцільно в запропонованому проекті Закону включити статтю про те, що використання, відтворення та охорона ґрунтів земель сільськогосподарського призначення забезпечується спеціалізованими і неспеціалізованими сільськогосподарськими товаровиробниками, яким вони надані у власність чи у користування.

Запропоновано, з урахуванням функціонування агрохолдингів, посилити існуючу систему юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону та використання сільськогосподарських земель, в тому числі ґрунтів. З цією метою запропоновано розробити і прийняти закон «Про аграрні холдингові компанії (агрохолдинги) в Україні», який підкреслить особливості правового статусу агрохолдингів та обов'язковість заходів щодо мінімізації негативних наслідків погіршення якості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення.

Розділ 3. «Державне регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів» складається з трьох підрозділів і висновків до третього розділу. Матеріал розділу присвячений визначенню поняття, системи та організаційно-правових форм державного регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів, їх функціонально-правовому забезпеченню, а також вдосконаленню правового режиму використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні

У підрозділі 3.1. «Поняття, система та форми державного регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів» встановлено, що у земельному законодавстві не закріплені вимоги обліку в земельно-кадастровій документації показників, що характеризують природно-господарську якість ґрунтів і екологічний стан земель, а також які визначають природоохоронні обмеження при використанні ділянок. Відсутні також конкретні фінансові та економічні механізми відшкодування землекористувачам збитків, заподіяних забрудненням, засміченням, псуванням, знищенням, нераціональним використанням земельно-ґрунтових ресурсів третіми особами. Для вирішення вказаних проблем очевидна необхідність кардинального удосконалення управління як на державному, так і на регіональному рівнях, підготовки та перепідготовки спеціалістів у галузі земельних ресурсів та кадастру, бонітування та якісної оцінки ґрунтів, коригування і розробки нових законодавчих і нормативних актів, які мають забезпечити охорону земель і ґрунтів.

Аргументовано доцільність створення Державної служби охорони ґрунтів, діяльність якої буде спрямовуватися і координуватися Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, що означає не просто механічне вилучення у Держгеокадастру України

частини контрольних повноважень у галузі земельних відносин та передачі їх цій Службі, а кардинальну зміну діяльності держави у сфері охорони і використання сільськогосподарського фонду, яка базується на принципі публічно-приватного партнерства, та в рамках якого держава в особі Державної служби охорони ґрунтів і сільськогосподарський виробник матимуть власні сфери відповідальності в забезпеченні охорони та належного використання сільськогосподарських земельних ділянок. Виходячи із комплексності ґрунтового покриву земельних ділянок, ступеня його деградації та агротехнічного стану, основний акцент у правовому регулюванні відносин охорони і використання земель сільськогосподарського призначення має бути перенесений із організаційно-правового регулювання на договірно-правовий рівень. Однією із сторін договорів у сфері охорони і використання сільськогосподарських земель має бути власник земельної ділянки чи землекористувач, а іншою – відповідне місцеве відділення Державної служби охорони ґрунтів. Відповідну роль в організації належного використання, відтворення та охорони ґрунтів мають відігравати наукові установи, наприклад, створений Інститут охорони ґрунтів, який здійснює науково-технічну експертну та консультативну політику у сфері охорони ґрунтів і їх родючості, раціонального використання та екологічної безпеки земель сільськогосподарського призначення, визначення якості продукції, сировини, агрохімікатів тощо.

Автором пропонується внести доповнення до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» щодо переліку територій, на яких обмежується або забороняється застосування пестицидів і агрохімікатів. До таких територій необхідно зачислити землі зони міських поселень, зарезервовані ділянки під природно-заповідні об'єкти, території виробництва екологічно чистої продукції тощо.

У підрозділі 3.2. «Функціонально-правове забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів» доведено, що одним з найважливіших напрямів поліпшення стану земельно-ґрунтових ресурсів та стабілізації їхнього екологічного стану є удосконалення нормативно-технічного забезпечення використання, відтворення та охорони земель і ґрунтів. Такою організаційно-правовою формою є розробка та запровадження системи нормування, стандартизації та паспортизації в галузі землекористування та охорони ґрунтів.

Відзначається, що система заходів функціонально-правового забезпечення у галузі охороною ґрунтів, має передбачати чіткі критерії та нормативи, які забезпечуватимуть: можливість самоконтролю з боку власника за станом та властивостями ґрунтів; забезпечення прозорого, обґрунтованого зонування, районування та паспортизації в сфері землекористування та охорони ґрунтів; наявність механізмів стимулюючого та карального характеру,

за умови ефективно функціонуючої служби державного контролю в сфері охорони ґрунтів.

Обґрунтовано необхідність відмовитися від відомчого моніторингу і запропоновано створити єдині державні комплексні мережі. Моніторинг ґрунтів повинен бути незалежним від категорії земель, форми господарювання і права власності на землю. Проект закону України «Про моніторинг земель» повинен запровадити принципово інший підхід до контролю за станом земель, відмінний від того, що був раніше. Зосередження моніторингу ґрунтів у трьох відомствах (Держгеокадастрі України, Мінагрополітики України, Мінприроди України) розглядається як тимчасовий, проміжний. За такого підходу важко створити повноцінну державну картографо-аналітичну інформаційну систему стану земельних і ґрунтових ресурсів. Тому на даному етапі врегулювання сучасного функціонування моніторингу ґрунтів шляхом прийняття спеціального закону розглядається позитивним явищем.

Встановлено, що не виконуються або носять декларативний характер деякі норми законів щодо найважливіших заходів, пов'язаних з охороною, раціональним використанням і відтворенням ґрунтів, зокрема такі як: ґрунтове обстеження (перший тур проведений у 1957–1961 рр., необхідно було повторити через 15–20 років, але досі не проведений); моніторинг ґрунтового покриву (постанови прийнято у 1993, 1998 і 2007 рр., спостережну мережу не створено); бонітування земель (необхідно проводити відповідно до Закону України «Про оцінку земель» один раз на 7 років, перший тур проведено у 1993 р. за недосконалої методики, другий – не проведено зовсім). Встановлено також, що низка нормативних актів (про оптимальне співвідношення земельних угідь, про якісний стан ґрунтів, про гранично допустиме забруднення ґрунтів, про деградацію земель і ґрунтів), передбачених Земельним кодексом України та від яких залежить екологічно безпечне використання земель, лише частково розроблено і не планується до прийняття в найближчій перспективі.

У *підрозділі 3.3. «Шляхи вдосконалення правового режиму використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні»* наголошено, що законодавство України не забезпечує належним чином особливу охорону земель сільськогосподарського призначення і ґрунтів, тому що норми про їх охорону викладені несистемно і є недостатньо узгодженими між собою. Фундаментальним напрямком вдосконалення правової та державної політики у сфері охорони і використання сільськогосподарських земель і ґрунтів повинні бути програмні і концептуальні документи, наповнення змісту яких відобразить функціонування земель сільськогосподарського призначення і ґрунтів не лише як засобу аграрного виробництва, а й як природного ресурсу. Такими програмними документами мають бути Національна програма використання та охорони земельних і ґрунтових ресурсів України, закони «Про

охорону і використання сільськогосподарських земель і агроландшафтів», «Про консервацію земель», «Про ґрунти та їх родючість».

Доведено, що завданням правової та державної політики України у сфері регулювання агроєкологічних і ґрунтово-єкологічних відносин має бути не лише утримання розвитку відносин сільськогосподарського землекористування і ґрунтокористування у межах певних екологічних імперативів (обмежень), а й формування певних параметрів і показників стану земель сільськогосподарського призначення і ґрунтів як важливих елементів суспільного життя. Реформування правової та державної політики України у сфері охорони і використання сільськогосподарських земель і ґрунтів необхідно провести на засадах правової концепції контрольованої якості сільськогосподарських земель і ґрунтів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, яке полягає у формуванні теоретико-методологічних та прикладних засад правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів.

1. Загальні підходи до поняття ґрунтів, їх стану, властивостей та їх правового режиму в Україні розроблені природничими науками. Такі підходи в цілому враховуються юридичними науками, однак їх потрібно розглядати як методологічну основу розвитку державної політики у цій галузі та формування правових засад охорони ґрунтів.

Аналіз юридичних наукових досліджень проблем правового режиму ґрунтів в Україні засвідчив, що такі дослідження здійснюються крізь призму наукового пошуку правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів земель окремих категорій, а також правового забезпечення родючості ґрунтів, моніторингу ґрунтів тощо, водночас при цьому не забезпечується комплексний підхід до розробки концептуальних основ правового режиму ґрунтів.

2. Ґрунти є важливим компонентом (ресурсом) навколишнього природного середовища, який тісно пов'язаний із землею, впливає на якість та безпечність інших природних ресурсів, який є необхідним засобом виробництва в сільському та іншому господарстві, впливає на реалізацію оздоровчих, рекреаційних та інших соціальних потреб суспільства, держави, окремої людини та який потребує впровадження державно-правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів їх раціонального використання, відтворення та охорони, дані по них включаються до Державного земельного кадастру, а також вони є об'єктом правовідносин юридичної відповідальності

за порушення їх режиму. На основі цього запропоновано визначення їх правового режиму.

На значимість поняття ґрунту як об'єкта правовідносин впливає визначення у законодавстві цього правового терміну як такого, що має відношення до землі – основної національної цінності, багатства, об'єкта права власності Українського народу, природного компонента та природного ресурсу. Однак у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», у ст. 5, серед об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища ґрунти не зазначено. Ґрунт, будучи поверхневим шаром землі, тісно пов'язаний з нею, і власник отримує землю разом з ґрунтом. Тому охорона ґрунтів полягає передусім у збереженні їхнього біологічного різноманіття, фізико-хімічного складу і структури, тобто всього, що визначає родючість ґрунту. Відтак вважаємо доречним таке доповнення до ст. 5 Закону: «Об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища є земля, ґрунти, надра та інші компоненти природного середовища. Рідкісні ґрунти або ґрунти, які перебувають під загрозою зникнення, підлягають особливій охороні».

Основними ознаками ґрунтів є: 1) родючість ґрунту (це здатність задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі і теплі в достатній кількості для їхнього нормального розвитку, які в сукупності є головним показником якості ґрунту, який є основним і незамінним засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві); 2) невичерпність (за умови правильного ставлення до ґрунту він практично невичерпний); 3) самостійне природно-історичне тіло – головне тіло природи, яке використовується людством протягом століть для існування (характеризується двома вимірами має довжину і ширину, але головним для нього є третій вимір – вертикальний: ґрунтовий профіль із вираженими і властивими тільки йому генетичними горизонтами, в якому зосереджений його біологічний потенціал (родючість); 4) самостійний об'єкт правових відносин, зокрема охоронних («ґрунти земельних ділянок» виділено в окремий «об'єкт особливої охорони» (ст. 168 ЗК України); 5) виконують екологічні функції (ґрунт є головним елементом біосфери і виконує санітарні функції, нейтралізатора і пурифікатора відходів суспільства); 6) невідновність (ґрунти належать до невідновних джерел природного середовища, самоочищення їх практично не відбувається, а коли відбувається, то дуже повільно); 7) переміщеність (земельні ділянки, з яких зняли ґрунт, і ділянки, на які його перенесли, можуть бути розміщені в різних адміністративних районах і областях або природних зонах. У таких випадках ґрунтовий шар стає товарною продукцією, набуває властивостей транспортабельності, втрачає як елемент природи одну із специфічних особливостей – постійність місця); 8) має свій простір, який зайнятий тільки ним і має свій час розвитку, немає генетичного коду. Біокосність

грунту не його недолік, а велика позитивна якість, в тому числі основного засобу виробництва у сільському господарстві; 9) характеризується високою рухомістю, просторовою непостійністю своїх компонентів, є каркасне біокосне тіло, що визначає його стійкість і використання в землеробстві і має постійні зв'язки і взаємозв'язки з іншими системами природи.

3. Питання формування нормативно-правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні започатковано у ХХ столітті як система правових норм, які: а) закріплюють заходи зі здійснення земельної реформи; б) визначають загальнообов'язкові правила і норми, терміни «ґрунти, ґрунт» як правові категорії, визначають можливі і необхідні форми і способи їх використання, відтворення та охорони; в) установлюють дозволону можливість установлення нормативів їх охорони та відтворення родючості; г) визначають систему державних та інших органів, покликаних впровадити та забезпечити реалізацію правового режиму ґрунтів, їх повноваження, а також окреслюють їх повноваження з цих питань; д) закріплюють права і обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян у цій сфері; е) визначають систему організаційних, економічних, технологічних, еколого-правових та інших соціальних засобів їх охорони, раціонального використання і відтворення; є) окреслюють засоби юридичної відповідальності за порушення їх режиму.

Така сукупність норм має міжнародно-правові, конституційні, еколого-правові та інші засади, тяжіє до системи земельного права і законодавства як комплексний правовий інститут. Існування в окремих країнах спеціальних законів про охорону ґрунтів дозволило за аналогією пропонувати прийняття Закону України «Про ґрунти та їх родючість».

4. Ґрунт – це самостійний природний об'єкт, який підлягає правовій охороні, як і інші компоненти навколишнього природного середовища, тому принципами їх охорони є: пріоритет забезпечення збереження ґрунтів у випадку господарської чи іншої діяльності; обов'язковість вжиття заходів із запобігання деградації та забрудненню ґрунтів і заходів із відновлення деградованих і забруднених ґрунтів; запобігання шкідливому впливу деградованих і забруднених ґрунтів на людей, тварин, рослини, ґрунтові організми та інші компоненти довкілля.

Реалізація системи принципів з охорони ґрунтів буде сприяти: гармонізації природоохоронного законодавства з природно-ресурсним та іншими галузями законодавства; запровадженню нормативної правової бази з охорони ґрунтів і збереженню здатності виконання ними своїх функцій через систему природного і галузевого нормування антропогенного навантаження на ґрунти; врахуванню природно-господарської якості ґрунтів конкретної земельної ділянки у державному обліку земель, веденні земельного кадастру і визначенні вартісних характеристик земельних ділянок; збереженню рідкісних

ґрунтів і тих, що перебувають під небезпекою зникнення, а також ділянок з незмінними або мало зміненими господарською діяльністю ґрунтами (еталонні ґрунти) через систему територій із особливою охороною і територій з обмеженим режимом використання.

5. Запропоновано обґрунтування концепції раціонального використання ґрунтів як об'єкта земельних, екологічних, аграрних і природоресурсних відносин, відповідно до якої використання ґрунтів пропонується здійснювати шляхом користування їх природними властивостями не лише при експлуатації земель сільськогосподарського призначення, а й в галузі ведення лісового господарства, при забезпеченні режиму земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, при експлуатації земель курортного, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення.

Якщо під раціональним використанням земель розуміється забезпечення ефективного використання земель, що здійснюється з дотриманням публічних (суспільних) інтересів, із урахуванням екологічних зв'язків у навколишньому природному середовищі і в поєднанні з охороною земель як основою життєдіяльності людини, то раціональне використання ґрунтів вимагає, щоб діяльність на глобальному, національному, регіональному, місцевому та об'єктному рівні базувалася на принципах сталого ґрунтокористування в контексті сталого розвитку і сприяла побудові світу, в якому відсутня деградація ґрунтів.

6. Охорона ґрунтів забезпечується здійсненням системи державно-правових, організаційних, технологічних, економічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, захист їх від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпечення екологічної безпеки довкілля шляхом консервації, зняття та складування родючого шару ґрунтового покриву у випадках, визначених законодавством, попередження їх псування, забруднення, засмічення та усунення правопорушень у цій сфері.

7. Відтворення ґрунтів як об'єкта правовідносин забезпечується системою заходів, спрямованих на відновлення їх якісних та безпекових характеристик шляхом здійснення рекультивації, меліорації, дезактивації та інших способів їх відновлення.

8. Суб'єктний склад правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів – це розгалужена система державних, самоврядних, виробничих, громадських органів і організацій, посадових і службових, фізичних і юридичних осіб, переважно землевласників і землекористувачів, наділених законодавством правами і обов'язками щодо здійснення системи відповідних заходів у цій сфері.

9. Комплексний підхід у правовому регулюванні використання, відтворення та охорони ґрунтів має базуватись на засадах реалізації еколого-

правових вимог у цій сфері. Оскільки в чинному законодавстві взаємозв'язок різних сфер використання та охорони земель є фрагментарним, то процес вирішення еколого-правових проблем ґрунтів повинен забезпечити майбутній Екологічний кодекс України, в якому будуть закладені правові засади приписів, що будуть регламентувати їх охорону від псування, забруднення і деградації, забезпечуватимуть збереження та відновлення родючого шару земельних ділянок, включатимуть заходи стимулювання та відповідальності в цій галузі.

10. Державне регулювання в галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів як визначені законодавством та впроваджені в практику сукупність організаційних структур, їх діяльності та відповідних ресурсів і методів для формування, здійснення, аналізу і актуалізації сучасної державної політики з метою забезпечення сталого землекористування, охорони і відтворення земель та ґрунтів, забезпечення їх екологічної безпеки.

Державне регулювання в галузі використання та відтворення ґрунтів є складовою регулювання земельних правовідносин, та в свою чергу виступає складовою системи державної екологічної політики. Запропоновано державне регулювання в галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів розглядати у таких правових формах, як: а) визначена законодавством та впроваджена в практику сукупність організаційних структур, їх повноважень щодо ґрунтів як до об'єктів права власності, користування, управління та охорони; б) система відповідних засобів, ресурсів і методів для формування, здійснення, аналізу і актуалізації сучасної державної політики з метою забезпечення сталого землекористування, охорони і відтворення земель та ґрунтів, забезпечення їх екологічної безпеки; в) система відповідних функцій управління в окресленій галузі, тобто напрямів діяльності державних, самоврядних та інших органів і організацій щодо забезпечення правового режиму ґрунтів.

Найбільш вагомими функціями управління в галузі використання, відтворення ґрунтів екологічну стандартизацію та нормування, оцінку впливу господарської діяльності щодо ґрунтів на довкілля, обстеження ґрунтів, їх облік, включаючи ведення Червоної книги ґрунтів, моніторинг ґрунтів, здійснення контролю за їх раціональним використанням, відтворенням та охороною, інформування про їх стан з метою забезпечення законних прав та інтересів їх власників і користувачів.

11. Висунуто пропозиції щодо: посилення ролі Верховної Ради України шляхом затвердження на її рівні політико-правових документів, на загаль Загальнодержавної програми охорони земель та ґрунтів, із чітким визначенням принципів державної політики в цій сфері, прийняття проектів законів України, які посилять правове регулювання в галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів: «Про ґрунти та їх родючість», «Про моніторинг земель», «Про аграрні холдингові компанії (агрохолдинги) в Україні», внесення змін та доповнень до Конституції України, Законів України

«Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель» положенням про визнання ґрунтів об'єктом особливої охорони, права власності, використання та відтворення.

Запропоновано, на засадах історичного аналізу існування органів спеціальної компетенції у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні, створити Державну службу охорони ґрунтів, діяльність якої буде спрямовуватися і координуватися Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України. Діяльність цього органу має базуватись на принципі публічно-приватного партнерства, в рамках якого держава в особі цієї служби разом із сільськогосподарським виробником матимуть власні сфери відповідальності в забезпеченні охорони та належного використання сільськогосподарських земельних ділянок. Виходячи з комплексності ґрунтового покриву земельних ділянок, ступеня їхньої деградації та агротехнічного стану, запропоновано основний акцент у правовому регулюванні відносин охорони і використання земель сільськогосподарського призначення перенести із організаційно-правового регулювання на договірно-правовий рівень.

Запропоновано законодавчо визначити засади пільгового стимулювання діяльності щодо добровільного зобов'язання по очищенню забруднених земель, зокрема в ході їх приватизації, впровадженні новітніх екологічно чистих технологій, здійсненні природоохоронних (ґрунтоохоронних) заходів, а також підвищити вимоги юридичної відповідальності до суб'єктів господарювання за забруднення навколишнього природного середовища та компенсацію завданих збитків, включаючи повну вартість рекультивації/санації забруднених ґрунтів/ підземних вод. Цьому має сприяти адаптація існуючих методик проведення розрахунку збитків за забруднення навколишнього природного середовища до найкращих світових практик.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Гавриш Н. С. Правова охорона ґрунтів в Україні : монографія. Одеса, 2008. 228 с.
2. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2016. 398 с.

Статті у фахових наукових виданнях

1. Гавриш Н. С., Ушкаренко Ю. В. Організаційно-правові проблеми розвитку сільськогосподарських кооперативів. *Таврійський науковий вісник*. 2002. Вип. 24. С. 196-204.
2. Гавриш Н. С. Правове регулювання використання надр в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 728-731.

3. Гавриш Н. С. Проблеми застосування окремих видів юридичної відповідальності за псування ґрунтів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 30. С. 135-138.

4. Гавриш Н. С. Процес відтворення та законодавче закріплення принципів аграрного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 173-178.

5. Гавриш Н. С. Правові основи контролю за дотриманням земельного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 46. С. 228-232.

6. Гавриш Н. С. Еколого-правове регулювання у сфері охорони ґрунтів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 100-106.

7. Гавриш Н. С. Правові аспекти охорони ґрунтів України від деградації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2011. Вип. 54. С. 284-290.

8. Гавриш Н. С. Ґрунти як об'єкт правового регулювання, використання, відтворення та охорони. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 4. С. 169-172.

9. Гавриш Н. С. Теоретико-правові засади основних понять і термінів щодо раціонального використання та охорони ґрунтів. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 57-66.

10. Гавриш Н. С. Особливості правового регулювання охорони земель і ґрунтів населених пунктів України. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 92-97.

11. Гавриш Н. С. Міжнародний досвід правового регулювання, використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Вип. 31. С. 208-217.

12. Гавриш Н. С. Особливо цінні ґрунти та їхня правова охорона. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 3. С. 138-146.

13. Гавриш Н. С. Організаційно-правова форма забезпечення ефективного використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 100-104.

14. Гавриш Н. С. Економіко-правові засади використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 30. С. 156-167.

15. Гавриш Н. С. Принципи правової охорони та використання ґрунтів в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 272-278.

16. Гавриш Н. С. Методологічні основи правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 1. С. 160-168.

17. Гавриш Н. С. Ґрунтові ресурси і ґрунтокористування: правові аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15. Т. 2. С. 76-79.

18. Гавриш Н. С. Правове забезпечення моніторингу ґрунтів в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 18-22.

19. Гавриш Н. С., Суца Л. М. Історичні передумови формування інституту відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 80-83.

20. Гавриш Н. С., Степська О. В. Особливо цінні землі як об'єкт правової охорони. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 102-106.

Статті у закордонних виданнях

1. Гавриш Н. С. Почвы Украины и некоторые проблемы их правовой охраны. *Аграрное и земельное право*. 2012. № 12. С. 34-40.

2. Гавриш Н. С. Особенности административной ответственности за нарушение законодательства в области использования, воспроизводства и охраны почв в Украине. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 2. С. 87-93.

3. Гавриш Н. С. Правовое регулирование охраны городских почв в Украине. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 3. С. 64-70.

4. Гавриш Н. С. Почва в системе законодательства Украины. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 4. С. 44-50.

Статті у наукових виданнях

1. Гавриш Н. С. Матеріально-таксова відповідальність як один з основних різновидів спеціальної еколого-правової відповідальності за забруднення і засмічення ґрунтів. *Регіональні проблеми розвитку АПК України: сучасний стан і перспективи вирішення*. Київ, 2002. С. 92-94.

2. Гавриш Н. С. Ґрунти і їх правова охорона. *Агрохімія і ґрунтознавство : міжвідом. темат. наук. зб. Спец. вип. до VI з'їзду УТГА (м. Умань, 1-5 лип. 2002 р.)*. Харків : КП Друкарня № 13, 2002. Кн. 3 : *Ґрунтознавство та агрохімія на шляху до сталого розвитку України*. С. 37-39.

3. Гавриш Н. С. Деякі проблеми законодавчої регламентації відповідальності за псування ґрунтів. *Генеза, географія та екологія ґрунтів : зб. наук. пр., присвяч. 10-річ. каф. ґрунтознав. і географії ґрунтів ЛНУ ім. І. Франка*. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 102-105.

4. Гавриш Н. С., Позняк С. П., Пшевлочський М. І. Екологічний стан ґрунтів України: проблеми їхнього використання і охорони. *Агробіологія та екологія*. 2007. № 3-4. Т. 2. С. 70-84.

5. Гавриш Н. С., Каракаш І. І. Законодавство України про ґрунти та їх охорону. *Генеза, географія та екологія ґрунтів*. Львів, 2013. Вип. 4 : зб. наук. праць міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми генетичного, географічного, історичного та екологічного ґрунтознавства» (м. Львів, 19-21 верес. 2013 р.). С. 240-248.

6. Гавриш Н. С., Цуркан О. І. Моніторинг ґрунтів: правові аспекти. *Охорона ґрунтів*. Київ, 2014. Вип. 1. С. 344-348

Навчально-методичні та практичні посібники

1. Гавриш Н. С. Правовое обеспечение охраны земельных ресурсов. *Земельное право Украины : учеб. пособие*. Киев, 2002. С. 399-414.

2. Гавриш Н. С. Правове забезпечення охорони земельних ресурсів. *Земельне право України : підручник*. Київ, 2003. С. 355-370.

3. Гавриш Н. С. Аграрное право Украины. *Вступ до українського права*. Одеса, 2005. С. 492-504.

4. Позняк С. П., Кіт М. Г., Гавриш Н. С. Ґрунти України та їхня оцінка (географо-екологічні аспекти). *Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб.* Львів, 2005. С. 29-54.

5. Гавриш Н. С. Правове регулювання використання надр. *Природноресурсове право України : навч. посіб.* Київ, 2005. С. 164-181.

6. Гавриш Н. С. *Юридична енциклопедія для юнацтва / за ред. : С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова ; ОНЮА*. Одеса, 2006. *Із змісту* : С. 8, 9, 51, 151, 152, 153, 175, 260, 261.

7. Гавриш Н. С. Правове забезпечення охорони земельних ресурсів. *Земельне право України : підручник*. Вид. 2, перероб. і допов. Київ, 2009. С. 469-493.

8. Гавриш Н. С. Правове забезпечення використання й охорони земель та земельних ресурсів. *Екологічне право України : підручник для студ. вищих навч. закладів*. Одеса, 2012. С. 329-350.

9. Гавриш Н. С. Правові вимоги щодо використання та охорони надр і корисних копалин. *Екологічне право України : підручник для студ. вищих навч. закладів*. Одеса, 2012. С. 350-375.

10. Гавриш Н. С. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення. *Земельне право України : навч. посіб.* Вид. 2-ге, перероб. і допов. Одеса, 2017. С. 264-280.

11. Гавриш Н. С. Правове забезпечення охорони земель. *Земельне право України : навч. посіб.* Вид. 2-ге, перероб. і допов. Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 477-514.

12. Гавриш Н. С. Юридична відповідальність за порушення аграрного законодавства. *Аграрне право України : навч. посіб.* Одеса, 2017. С. 224-256.

13. Гавриш Н. С., Григор'єва Х. А. Організаційно-правове забезпечення соціального розвитку села. *Аграрне право України* : навч. посіб. Одеса, 2017. С. 382-405.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Havrysh N. S. Peculiarities of the law protection of Ukrainian Carpathians. *Mountain soils – their genesis, features and risks: Proceedings of the 2nd international scientific conference, Krakow, 2005*. Krakow, Niedzija-Zawoja, 2005. P. 27.

2. Гавриш Н. С., Позняк С. П. Чорноземи як об'єкт особливої правової охорони. *Проблеми збереження законності у сфері земельних та аграрних правовідносин* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19-20 трав. 2006 р.). Львів, 2006. С. 11-12.

3. Гавриш Н. С. Проблеми правової охорони Українських Карпат *Ґрунт в просторі і часі* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Варшава, 3-7 верес. 2007 р.). Варшава, 2007. С. 22.

4. Гавриш Н. С. Правовое обеспечение экологической стандартизации и нормирования в сфере охраны земель и воспроизводства почв в Украине. *Экологическое нормирование, сертификация и паспортизация почв как научная основа рационального землепользования* : материалы докл. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 30 сент.-1 окт. 2010 г.). Москва: МАКС Прес, 2010. С. 55-58.

5. Гавриш Н. С. Теоретичні основи права власності на надра в Україні. *Правове життя сучасної України* : тези доп. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 21-22 трав. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 474-476.

6. Гавриш Н. С. Правовые вопросы деградационного ущерба почвам. *Плодородие почв и эффективное применение удобрений* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 05-08 июля 2011 г.). Минск, 2011. С. 22-24.

7. Гавриш Н. С. Правова охорона особливо цінних ґрунтів. *Стан природних ресурсів, перспективи їх збереження та відновлення* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. С. 43-45.

8. Гавриш Н. С. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 трав. 2014 р.) : у 2 т. Одеса, 2014. Т. 2. С. 494-496.

9. Гавриш Н. С. Правове регулювання ведення моніторингу ґрунтів в Україні. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному*

секторі : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 13 черв. 2014 р.). Харків, 2014. С. 68-70.

10. Гавриш Н. С. Правові аспекти використання та охорони ґрунтових ресурсів. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 трав. 2015 р.): у 2 т. Одеса, 2015. Т. 1. С. 620-623.

11. Гавриш Н. С. Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель: правові аспекти. *Гене́за, географія та екологія ґрунтів* : зб. наук. праць міжнар. наук. семінару «ґрунти і сучасність» (м. Львів, 11-13 верес. 2015 р.). Львів, 2015. Вип. 5. С. 36-41.

12. Гавриш Н. С. Правова охорона міських ґрунтів. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 24-25 черв. 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 184-186.

13. Гавриш Н. С. Агрохолдинг як суб'єкт правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Збірники матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природо ресурсного права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9-10 верес. 2016 р.)*. Одеса, 2016. С. 83-87.

14. Гавриш Н. С. Правове регулювання ведення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Одеса, 2016. Т. 1. С. 543-545.

15. Гавриш Н. С. ґрунти як самостійний об'єкт у правовому полі Конституції України. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 27 трав. 2016 р.). Чернівці, 2016. С. 91-94.

16. Гавриш Н. С. Матеріально (таксова) відповідальність за порушення законодавства про охорону ґрунтів. *Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листоп. 2016 р.). Львів, 2016. С. 165-167.

17. Гавриш Н. С. Державне управління в галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. Одеса, 2017. Т. 1. С. 625-627.

18. Гавриш Н. С. Професор В. Л. Мунтян – фундатор правової охорони ґрунтів в Україні. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 трав. 2017 р.). Чернівці, 2017. С. 38-43.

19. Гавриш Н. С. Правова політика у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 16-17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 149-151.

20. Гавриш Н. С. Еколого-правова та еколого-соціальна функції ґрунтів. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 8-10 верес. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 135-138.

АНОТАЦІЯ

Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному та всебічному дослідженню правового режиму ґрунтів в Україні. Робота містить теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми у сфері правового регулювання відносин щодо використання, відтворення та охорони ґрунтів.

У дисертації обґрунтовано науково-методологічні основи правового режиму ґрунтів. Розглянуто питання правового режиму ґрунтів у науковій літературі. Визначено ґрунти як об'єкт правового регулювання використання, відтворення та охорони, обґрунтовується теоретико-правова характеристика понять і термінів «земля», «землі», «ґрунти», «ґрунтові ресурси». Визначено юридичні ознаки ґрунтів. Розглянуто нормативно-правові засади використання, відтворення та охорони ґрунтів, методологічні та конституційні основи. Систематизація принципів правової охорони ґрунтів показала, що ґрунти земельних ділянок є об'єктами особливої охорони. В основі такої систематизації лежать принципи міжнародного та європейського права.

Установлено особливості правового режиму ґрунтів. Обґрунтовано концепцію раціонального використання ґрунтів як об'єкта земельних, екологічних, аграрних і природоресурсних відносин. Виокремлено особливості правової охорони ґрунтів. Проведено теоретико-правову характеристику ґрунтів як об'єкта правовідносин відтворення. Розкрито специфіку суб'єктного складу правовідносин використання, відтворення та охорони ґрунтів.

Охарактеризовано державне регулювання у галузі використання, відтворення та охорони ґрунтів, визначено його поняття, систему та форми. З'ясовано функціонально-правове забезпечення використання, відтворення

та охорони ґрунтів. Існуючі організаційно-правові форми та заходи, а також їх функціонально-правове забезпечення дозволило встановити, що в Україні ще не сформовано належних умов відповідно підвищення ефективності правового регулювання використання, відтворення та охорони ґрунтів. Організаційно-правовим способом підвищення ефективності правового регулювання в Україні слід визнати створення Державної служби охорони ґрунтів. Розкрито шляхи вдосконалення правового режиму ґрунтів, проблеми оптимізації законодавства в сфері раціонального використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні.

Ключеві слова: ґрунт, використання ґрунтів, відтворення ґрунтів, правова охорона ґрунтів, земля, землі, ґрунтові ресурси, родючість ґрунтів, псування ґрунтів, забруднення ґрунтів, екологічне право, земельне право.

АННОТАЦИЯ

Гавриш Н. С. Правовой режим почв в Украине. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2018.

Диссертация посвящена комплексному и всестороннему исследованию правового режима почв в Украине. Работа содержит теоретическое обобщение и новое решение научной проблемы в области правового регулирования отношений по использованию, воспроизводству и охране почв.

В диссертации обоснованы научно-методологические основы правового режима почв. Рассмотрены вопросы правового режима почв в научной литературе. Определены почвы как объект правового регулирования использования, воспроизводства и охраны, обосновывается теоретико-правовая характеристика понятий и терминов «земля», «земли», «почвы», «почвенные ресурсы». Определены юридические признаки почв. Рассмотрены нормативно-правовые основы использования, воспроизводства и охраны почв, методологические и конституционные основы. Систематизация принципов правовой охраны почв показала, что почвы земельных участков являются объектами особой правовой охраны. В основе такой систематизации лежат принципы международного и европейского права.

Установлены особенности правового режима почв. Обосновано концепцию рационального использования почв как объекта земельных, экологических, аграрных и природоресурсовых отношений. Выделены особенности правовой охраны почв. Проведена теоретико-правовая

характеристика почв как объекта правоотношений воспроизводства. Раскрыта специфика субъектного состава правоотношений использования, воспроизводства и охраны почв.

Охарактеризовано государственное регулирование в области использования, воспроизводства и охраны почв, определено его понятие, система и формы. Выяснено функционально-правовое обеспечение использования, воспроизводства и охраны почв. Существующие организационно-правовые формы и мероприятия, а также их функционально-правовое обеспечение позволило установить, что в Украине еще не сформировано надлежащих условий относительно повышения эффективности правового регулирования использования, воспроизводства и охраны почв. Организационно-правовым способом повышения эффективности правового регулирования в Украине следует признать создание Государственной службы охраны почв. Раскрыты пути усовершенствования правового режима почв, проблемы оптимизации законодательства в области рационального использования, воспроизводства и охраны почв в Украине.

Ключевые слова: почва, использование почвы, воспроизводство почвы, правовая охрана почвы, земля, земли, почвенные ресурсы, плодородие почвы, порча почвы, загрязнение почвы, экологическое право, земельное право.

SUMMARY

Havrysh N. S. Legal regime of soils in Ukraine. – Qualifying scientific work on the manuscript copyright.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; ecological law; natural resource law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2018.

The dissertation is devoted to the complex and comprehensive study of the legal regime of soils in Ukraine. The work contains a theoretical synthesis and a new solution of the scientific problem in the field of legal regulation of relations concerning the use, reproduction and protection of soils.

The scientific and methodological foundations of the legal regime of soils are justified in dissertation. The questions of the legal regime of soils in the scientific literature are considered. Natural and scientific approaches to the concept of “soil”, “soil state” and “soil cover” of Ukraine, which are set out in the special literature and which are generally considered by legal sciences, are studied, but they should be considered as a methodological basis for the development of state policy in this field and formation of legal principles of protection, their rational use and reproduction. It is proposed to establish a legal regime for the use of land areas, which would provide the storage of soil for its use for the main natural purpose. It

is concluded that for the basis of the “soil” legal concept it is necessary to take its scientific definition, and in order to improve the mechanism of legal regulation of use, reproduction and protection of soils, it is expedient to predict at the legislative level all the necessary elements of their legal regime.

Soils are defined as the object of legal regulation of use, reproduction and protection. It is proposed to single out the soil as an independent object of ecological, land, agrarian and natural resource legal relations with its qualitative property of fertility and as the main and indispensable means of agricultural production. It has been established that the significance of the notion “soil” as the object of legal relations is influenced by the fact that it is a legal category defined by the legislation as having a relation to the land as the main national value, wealth, property rights of the Ukrainian people, the natural component and natural resource. It is proved that the importance of the category “soils” is influenced by the meaning of the term “fertility”, which is used to indicate the characteristics of the soil, and the term “productivity» which is used to indicate the characteristics of the land.

The dissertation deals with normative and legal principles of use, reproduction and protection of soils. In this paper the system approach to the consideration of issues of the formation of normative and legal regulation of the use, reproduction and protection of soils, which shows its genesis in Ukraine due to the analysis of legal norms. It is made the conclusion that the existing system of legal norms contained in the current legislation of Ukraine and aimed at regulating of the legal relations of use, reproduction and protection of soils should be codified in the form of the Law of Ukraine “About soils and their fertility”.

The principles of use, reproduction and protection of soils are examined. It is noted that today there is no normative legal consolidation of such principles as a combination of public and private interests in land use, priority of the legal regime of agricultural lands, and intensified protection of soils. The expediency of fixing the Law of Ukraine “About the soils and their fertility” of fundamental principles of the system use, restoration and protection of soils.

The concept of rational use of soils as an object of land, ecological, agrarian and nature-resource relations is justified. It is established that under the law of the use of soils it is expedient to understand the actions of landowners and land users, regulated by the legislation the field of forestry management, while providing the regime of lands of nature conservation and other nature conservation destination, when exploiting resort, sanative, recreational and other purposes lands.

The features of the legal protection of soils are singled out. It is expedient to define the legal protection of soils as a system of legal, organizational, technical, economic and other measures aimed at the restoration of their disturbed state, reproduction, improvement and conservation as an important component of the

natural environment, as well as the natural resource which is used in agriculture and forestry as the main means of production. The analysis of scientific positions concerning the interpretation of the concept “especially valuable soils” has been carried out, which testified about different methodological approaches to the identification of especially valuable soils.

Theoretical and legal characteristics of soils as an object of legal relations of reproduction are conducted. It is noted that the important direction of land protection is the restoration of land, which consists in the implementation of measures aimed at the restoration of the lands lost in the process of agricultural use and under the influence of other anthropogenic actions of the useful qualities of the land as a means of agricultural production and the environmental component (lands reclamation, lands melioration, conservation of lands, fallow).

The specifics of the subject structure of legal relationship of the use, reproduction and protection of soil are discovered. It is noted that the land owners and land users, including tenants, users of the subsoil, including public authorities and local self-government, should be recognized as the main subjects of the legal relationship of use, reproduction and protection of soils, which are legally mandated in this area.

The author focuses on the state regulation in the field of use, reproduction and protection of soils. The concept, system and forms of state regulation in the field of use, reproduction and protection of soils are analyzed. The expediency of the establishment of the State Service of soil protection, the actions of which will be directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Ecology and Natural Resources of Ukraine, is substantiated, this means not only a mechanical exclusion from StateGeoCadastre parts of the control powers in the field of land relations and their transfer to this Service, but a fundamental change of the activity of the state in the field of protection and use of the agricultural fund, which is based on the principle of public-private partnership, and within which the state, by the State Service for soil protection and the agricultural manufacturer, has its own areas of responsibility in ensuring the protection and proper use of agricultural lands.

The functional legal support of use, reproduction and protection of soils is determined. It is proved that one of the most important directions for improvement the state of land and soil resources and the stabilization of their ecological status is the improvement of normative and technical support for the use, reproduction and protection of lands and soils. Such organizational legal form is the development and introduction of a system of valuation, standardization and certification in the field of land use and protection of soils.

The ways of improvement of the legal regime of soils, problems of optimization of the legislation of rational use, reproduction and protection of soils in Ukraine are discovered. It is stated that the legislation of Ukraine does not properly ensure the special protection of agricultural lands and soils, because the norms of their protection are set out in a non-systematic way and are not sufficiently coordinated with each other. The basic direction of improving the legal and state policy in the field of protection and use of agricultural lands and soils should be program and conceptual documents, the content of which will reflect the functioning of agricultural lands and soil, not only as a means of agricultural production, but also as a natural resource.

Key words: soil, use of soils, reproduction of soils, soil protection, land, lands, soil resources, soils fertility, soils damage, pollution of soils, ecological law, land law.

Підписано до друку 04.09.2018 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1808-1а.

Видавник і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.